

ΑΣΚΗΣΗ 1

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

«Σημείον δὲ δεῖ ποιεῖσθαι τῶν ἕξεων τὴν ἐπιγινομένην ἡδονὴν ἢ λύπην τοῖς ἔργοις»: κουβεντιάστε μέσα στην τάξη για το κριτήριο που θέτει ο Αριστοτέλης προκειμένου να αποφανθεί κανείς αν έχουν πια οριστικά διαμορφωθεί οι «ἕξεις». Κάντε πιο συγκεκριμένη τη συζήτησή σας χρησιμοποιώντας τα παραδείγματα που χρησιμοποιεί και ο Αριστοτέλης. Στο τέλος δοκιμάστε να προσθέσετε και άλλα, δικά σας παραδείγματα.

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Για να στηρίξει λογικά ο φιλόσοφος τη θέση ότι τα ευχάριστα ή δυσάρεστα συναισθήματα αποδεικνύουν τη διαμόρφωση ἕξης, χρησιμοποιεί παραδείγματα, με τα οποία φτάνει στο σημείο να υποστηρίξει ότι δεν είναι αρκετό να απέχει κανείς από τις σωματικές ηδονές για να δικαιούται τον χαρακτηρισμό του σώφρονα ανθρώπου. Τον χαρακτηρισμό αυτό θα τον δικαιούται, μόνο αν η αποχή από τις σωματικές ηδονές γίνεται για αυτόν πηγή ευχαρίστησης και χαράς. Κάτι παραπάνω: αν η αποχή από τις σωματικές ηδονές του προκαλεί λύπη και στενοχώρια, τότε –και παρά την αποχή του!– θα εξακολουθήσει να λέγεται = να είναι ακόλαστος. Το ίδιο στην περίπτωση της ανδρείας: ανδρείος είναι αυτός που υπομένει τα δεινά κι αυτό του προκαλεί χαρά ή, έστω, δεν του προκαλεί λύπη. Γιατί, αν του προκαλεί λύπη, τότε δεν είναι ανδρείος, αλλά δειλός –και ας υπομένει τα δεινά! Ότι αυτό ήταν μια βαθιά πίστη του Αριστοτέλη το διαπιστώνουμε και από τη συχνότητα με την οποία την πρόβαλλε (αἰ κατ' ἀρετὴν πράξεις εἰσὶν ἡδέϊαι). Ας δούμε όμως αναλυτικότερα αυτά τα παραδείγματα:

1^ο παράδειγμα («ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος ... ἀκόλαστος»): αν κανείς κρατιέται μακριά από τις σωματικές ηδονές και αυτό του προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα, τότε η αποχή του αυτή συνιστά μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι σώφρων, ενώ αν η αποχή αυτή του προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα, τότε δεν του έχει γίνει μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι ακόλαστος. Επομένως, δεν αρκεί να απέχει κανείς από τις σωματικές ηδονές για να χαρακτηρίζεται σώφρων. Τον χαρακτηρισμό αυτό τον δικαιούται, μόνο εάν η αποχή αυτή του προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα.

Για να γίνει πιο κατανοητό το παράδειγμα, καλό είναι να διευκρινιστούν τα εξής:

- **«ἡδονή»:** είναι το ευχάριστο συναίσθημα, η ηθική ικανοποίηση, η ανώτερη ηδονή που ολοκληρώνει τον άνθρωπο και δεν προκαλείται από σωματικό ερέθισμα. Για το ευχάριστο συναίσθημα που προκαλείται από σωματικό ερέθισμα, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τον όρο «σωματικαὶ ἡδοναί».
- όταν ο Αριστοτέλης μιλά για αποχή από τις σωματικές ηδονές (**«ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν»**), δεν εννοεί την πλήρη αποχή από αυτές, αλλά την αποχή από τις υπερβολικές σωματικές ηδονές, την ἔμμετρη απόλαυσή τους. Η πλήρης αποχή είναι, κατά τον φιλόσοφο, κακία και αναίσθητος αυτός που απέχει πλήρως από αυτές.
- **«λύπη»:** είναι το δυσάρεστο συναίσθημα.
- **«σώφρων»:** είναι αυτός που χρησιμοποιεί τη λογική του ώστε να ενεργεί σωστά, ο εγκρατής, αυτός που τηρεί το μέτρο. Η αποχή από τις σωματικές ηδονές τού προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα, γιατί μπορεί και επιβάλλεται σ' αυτές και αποδεικνύει στον εαυτό του την ισχυρή του θέληση.
- **«ἀκόλαστος»:** είναι αρχικά αυτός που δίνεται στις σωματικές ηδονές δίχως μέτρο. Στην ενότητα που εξετάζουμε ακόλαστος είναι αυτός που απέχει από τις σωματικές ηδονές, επιβάλλεται σ' αυτές, αλλά η αποχή αυτή του προκαλεί **δυσάρεστα συναισθήματα**. **Λυπάται, όταν δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του για απόλαυση των σωματικῶν ἡδονῶν.**

2^ο παράδειγμα («καὶ ὁ μὲν ὑπομένων ... δειλός»): αν κάποιος υπομένει τους κινδύνους της μάχης ή τις αντιξοότητες της ζωής και αυτό του προκαλεί ευχάριστα ή τουλάχιστον όχι δυσάρεστα συναισθήματα, τότε αυτό είναι πια μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι ανδρείος. Αν όμως υπομένει τους κινδύνους με δυσαρέσκεια, τότε το να υπομένει τους κινδύνους δεν του έχει γίνει ακόμη μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι δειλός. Σε τελική ανάλυση, αν η πράξη ανδρείας μας ευχαριστεί, αυτό δείχνει ότι μέσα μας έχει σχηματιστεί και σταθεροποιηθεί η ἕξις να πράττουμε ανδρεία. Αντίθετα, αν μας προκαλεί λύπη η πράξη μας, η λύπη αυτή δείχνει ότι η πράξη μας δεν είναι εκδήλωση ἕξεως, αλλά είναι αντίθετη με αυτή και την φθείρει.

Ας διευκρινίσουμε τώρα τους εξής όρους:

- **«ανδρείος»:** αισθάνεται ικανοποίηση, χαρά, όταν αντιμετωπίζει τα δεινά. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν νιώθει το συναίσθημα του φόβου, αλλά μπορεί και επιβάλλεται σ' αυτό και το ξεπερνά κι αυτό είναι στοιχείο της αρετής.

- «δειλός»: λυπάται, όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με τις δυσκολίες, και νιώθει υπερβολικό φόβο στην αντιμετώπιση των κινδύνων. Ο φόβος του υπερβαίνει τα όρια του μέτρου και δεν μπορεί να τον ξεπεράσει. Αυτό είναι στοιχείο της κακίας.

Αλλα παραδείγματα που θα μπορούσαν να αναφερθούν είναι τα εξής:

- α) όταν κάποιος βιώνει ευχάριστα συναισθήματα κάνοντας μια δίκαιη πράξη, τότε είναι δίκαιος, ενώ, αν κάνοντας τη δίκαιη πράξη νιώθει δυσαρέσκεια, τότε είναι άδικος,
- β) όταν πάλι κάποιος βιώνει ευχάριστα συναισθήματα δείχνοντας εντιμότητα στις συναλλαγές του με τους ανθρώπους, τότε είναι έντιμος, ενώ, αν νιώθει δυσαρέσκεια, είναι ανέντιμος,
- γ) τέλος, αν κάποιος βιώνει ευχάριστα συναισθήματα βοηθώντας και προσφέροντας συμπαράσταση στους συνανθρώπους του, τότε είναι φιλόστοργος· αν, όμως, η προσφορά βοήθειας προς τους άλλους του προκαλεί συναισθήματα δυσαρέσκειας, τότε είναι ατομιστής.

Τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν προηγουμένως οδηγούν τον Αριστοτέλη στη διατύπωση του συμπεράσματός του, ότι η ηθική αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα συναισθήματα. Δεν αρκεί, λοιπόν, να κάνει κάποιος ηθικές πράξεις για να θεωρηθεί ότι έχει κατακτήσει τις ηθικές αρετές, αλλά και να βιώνει ευχάριστα συναισθήματα μέσα από αυτές. Αν οι πράξεις αυτές δεν προκαλούν χαρά αλλά είναι αποτέλεσμα επιβολής και καταναγκασμού και προκαλούν δυσάρεστα συναισθήματα, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ηθικά ενάρετος αυτός που τις πράττει. Ο Αριστοτέλης, λοιπόν, δεν αναφέρεται στον συνεχή εσωτερικό αγώνα που απαιτείται για την κατάκτηση των ηθικών αρετών, αλλά τονίζει ότι αυτές δημιουργούν ευχάριστα συναισθήματα στον ηθικό άνθρωπο. Η αρετή δηλαδή ρυθμίζει τα συναισθήματα της ηδονής και της λύπης στην ψυχή του ανθρώπου και θέτει μέτρο σε αυτά.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 2

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

Θυμηθείτε ότι είχαμε παραπέμψει σ' αυτό το σημείο τη συζήτηση για την εναλλαγή πρώτου και τρίτου πληθυντικού προσώπου που είχαμε προσέξει στη δεύτερη ενότητα. Συζητήστε λοιπόν στην τάξη για το θέμα αυτό.

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Παρατηρούμε και σ' αυτή αλλά και σε άλλες ενότητες ότι, όταν ο Αριστοτέλης αναφέρεται σε ανθρώπους (στους οποίους συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό του), χρησιμοποιεί το α' πληθυντικό πρόσωπο. Συγκεκριμένα, στη 2^η ενότητα χρησιμοποιεί οχτώ ρήματα σε αυτό το πρόσωπο: «κομιζόμεθα», «ἀποδίδομεν», «ἐλάβομεν», «ἐχρησάμεθα», «ἔσχομεν», «λαμβάνομεν», «μανθάνομεν», «γινόμεθα». Στην ενότητα, πάλι, που βρισκόμαστε, χρησιμοποιεί σε α' πληθυντικό πρόσωπο τους τύπους «πράττομεν» και «ἀπεχόμεθα», ενώ και σε πολλά απαρέμφρατα το εννοούμενο υποκείμενο είναι στο ίδιο πρόσωπο (π.χ. «ἤχθαι», «χαίρειν», «λυπεῖσθαι»).

Από την άλλη, όταν αναφέρεται στους οικοδόμους ή τους κιθαριστές, χρησιμοποιεί το γ' πληθυντικό πρόσωπο (π.χ. 2^η ενότητα: «οἷον οἰκοδομοῦντες οἰκοδόμοι γίνονται καὶ κιθαρίζοντες κιθαρισταὶ (γίνονται)»). Η αλλαγή αυτή ίσως να οφείλεται στο ότι ο φιλόσοφος δεν είχε προσωπική επαφή με τις τέχνες και τους τεχνίτες.

Ωστόσο, μας προβληματίζει ότι στην 4^η και 6^η ενότητα εναλλάσσει τα πρόσωπα («γινόμεθα οἱ μὲν δίκαιοι οἱ δὲ ἄδικοι», «οἱ μὲν γὰρ σώφρονες καὶ πρᾶοι γίνονται») ή χρησιμοποιεί γ' πληθυντικό εκεί που θα περιμέναμε α' πληθυντικό («ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται», ενώ θα περιμέναμε «ἀγαθοὶ ἄνθρωποι γινόμεθα»).

Από τα παραπάνω, λοιπόν, μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι η χρήση γ' προσώπου δεν αποτελεί συνειδητή επιλογή, αλλά χρησιμοποιείται μάλλον ασυναίσθητα και προσδίδεται μ' αυτό τον τρόπο ποικιλία στον λόγο. Ας μην ξεχνάμε, άλλωστε, ότι τα κείμενα του Αριστοτέλη προέρχονται από προσωπικές του σημειώσεις, που χρησιμοποιούσε στις παραδόσεις των μαθημάτων του. Είναι, λοιπόν, εύλογο σ' αυτές τις σημειώσεις να έχουν παρεισφρήσει και στοιχεία του προφορικού λόγου.

Από την άλλη μπορούμε να υποστηρίξουμε σοβαρά ότι ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί το γ' πληθυντικό πρόσωπο, όταν πρόκειται για δεξιότητες που αφορούν τον καταμερισμό της εργασίας και συνεπώς οι δεξιότητες αυτές δεν είναι γνώρισμα όλων των ανθρώπων. Αντίθετα, χρησιμοποιεί το α' πληθυντικό πρόσωπο, όταν αναφέρεται στις ηθικές αρετές και συνεπώς σε γνωρίσματα που αφορούν όλους τους ανθρώπους ανεξαιρέτως.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 3

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

Δύο φορές πιο πάνω η λέξη ἔξις γράφτηκε μέσα σε εισαγωγικά. Γιατί;

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Με τη λέξη «ἔξις» ο Αριστοτέλης δηλώνει τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα, τους σταθερούς τρόπους συμπεριφοράς, που μπορεί να είναι καλοί ή κακοί, αρετές ή κακίες και που γίνονται κτήμα μέσω της επανάληψης κάποιων ενεργειών. Η σημασία της, λοιπόν, ως αριστοτελικού όρου δεν είναι ίδια στην αρχαία και στη νέα ελληνική. Συγκεκριμένα, στην αρχαία ελληνική σήμαινε το να κατέχει κανείς συνέχεια κάτι που έχει αποκτήσει. Στη νέα ελληνική πάλι η λέξη αποκτά ψυχολογικό περιεχόμενο και είναι η συνήθεια ως αποτέλεσμα επανάληψης, μάθησης ή συνεχούς επίδρασης του ίδιου παράγοντα. Κλείνεται, λοιπόν, σε εισαγωγικά, για να δηλωθεί από τους συγγραφείς του σχολικού εγχειριδίου ότι χρησιμοποιείται με την αριστοτελική σημασία.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 4

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

Γράψε ένα σύντομο δοκίμιο (μιας ή δύο σελίδων) α) για να επεξηγήσεις το περιεχόμενο του πλατωνικού ορισμού της αγωγής, β) για να δηλώσεις τη συμφωνία ή τη διαφωνία σου (κάνοντας δηλαδή κάτι σαν αυτό που έκανε και ο Αριστοτέλης).

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Η πλατωνική διδασκαλία εκτίθεται στους *Νόμους* (653b - c). Τη διδασκαλία αυτή θυμήθηκε ο Αριστοτέλης, κάτι που δείχνει, φυσικά, τη μεγάλη τιμή που έτρεφε για αυτόν. Δεν δυσκολεύεται καθόλου να πει κανείς πως είναι, ίσως, ο πιο σημαντικός ορισμός της αγωγής –και είναι πολλοί, ως γνωστόν, οι ορισμοί που δοκιμάστηκαν ως σήμερα για την έννοια αυτή: «Η πιο σωστή παιδεία, η πιο σωστή αγωγή είναι αυτή που μας κάνει ικανούς να χαιρόμαστε με ό,τι αξίζει και να λυπούμαστε για ό,τι αξίζει»– και, φυσικά, οι μεγάλες ιδέες βρίσκονται στο στόμα ενός μεγάλου μάστορα του λόγου και την πιο δυνατή, την πιο επιγραμματική διατύπωση!

Ο Αριστοτέλης συμφωνεί με τον Πλάτωνα (στους *Νόμους*) και διατυπώνει κι ο ίδιος τη θέση ότι στη διαμόρφωση των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας σημαντικό ρόλο παίζει η ορθή αγωγή και ιδιαίτερα από πολύ μικρή ηλικία. Το ανθρώπινο περιβάλλον του παιδιού (γονείς και δάσκαλοι), οφείλει από νωρίς να επεμβαίνει, να καθοδηγεί, να του υποδεικνύει τις πράξεις για τις οποίες πρέπει να νιώθει ευχάριστα συναισθήματα και να το βοηθήσει να ασκηθεί σ' αυτές. Με την επιβράβευση των ηθικών πράξεων και την αποδοκιμασία των μη ηθικών πράξεων θα το βοηθήσει να επιδιώκει μόνο τις πρώτες, αφού μόνο αυτές θα του προσφέρουν τη χαρά της επιβράβευσης, συναίσθημα που προτιμά να αισθάνεται κάθε άνθρωπος. Ο φιλόσοφος επισημαίνει τον κεφαλαιώδους σημασίας ρόλο που έχει η παιδεία στη διάπλαση του ήθους του ανθρώπου, η οποία πρέπει να παρέχεται από μικρή ηλικία. Προσδιορίζει την έναρξη της παιδευτικής αγωγής στην πολύ μικρή ηλικία «εὐθύς ἐκ νέων», δείχνοντας μάλλον τη μεγάλη σημασία που έχει η επίδραση των φορέων αγωγής στον αδιαμόρφωτο ακόμη άνθρωπο. Έτσι, θα επέλθει ο εθισμός σε ενάρετες - ηθικές πράξεις, ο οποίος θα συνεχιστεί και σε μεγαλύτερες ηλικίες, μέχρι να διαμορφωθούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα. Αν τώρα συγκρίναμε τις παιδαγωγικές αντιλήψεις του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη με τη σύγχρονη παιδαγωγική, θα παρατηρούσαμε τα εξής:

- Η σύγχρονη παιδαγωγική αποδέχεται την άποψη ότι ο άνθρωπος πρέπει να διαπαιδαγωγείται από πολύ μικρή ηλικία. Επίσης, αναγνωρίζει την αξία και τη συμβολή της ηθικής επιβράβευσης.
- Διάσταση απόψεων μπορούμε να παρατηρήσουμε ως προς τον χαρακτήρα της αγωγής: η πλατωνική αγωγή έχει χαρακτήρα περισσότερο αυταρχικό. Οι φορείς αγωγής προσπαθούν να επιβάλουν στο παιδί τις δικές τους επιλογές και δεν το αφήνουν να ενεργήσει ελεύθερα. Αντίθετα, η σύγχρονη παιδαγωγική προωθεί την ελεύθερη και ενεργητική συμμετοχή του παιδιού στη διαδικασία της αγωγής. Αυτό πρέπει να αφήνεται να αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά του, να κάνει τις επιλογές του, να αναλαμβάνει την ευθύνη τους και να μαθαίνει μέσα από τα λάθη του. Ο ρόλος των φορέων αγωγής είναι να το καθοδηγήσουν και να το προστατέψουν από σημαντικές παρεκτροπές χωρίς να επιβάλουν συμπεριφορές.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 5

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

Με βάση ποιο κριτήριο θεωρεί ο Αριστοτέλης ότι διαμορφώνονται τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας; Πώς το αποδεικνύει και σε ποιο συμπέρασμα καταλήγει;

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Η «ἔξις» είναι το τέλος μιας πορείας εθισμού και σημαίνει ότι ο άνθρωπος έχει αποκτήσει με τον εθισμό μόνιμα γνωρίσματα. Κριτήριο ότι συντελέστηκε η πορεία εθισμού και κρυσταλλώθηκε σε ἔξις είναι τα ευχάριστα ή δυσάρεστα συναισθήματα που προκαλεί η επιτέλεση των πράξεων στον άνθρωπο. Χρειάζεται ωστόσο να διευκρινίσουμε προκαταρκτικά το περιεχόμενο με το οποίο χρησιμοποιεί ο Αριστοτέλης τις έννοιες της ηδονής και της λύπης. Μπορούμε να πούμε ότι ο φιλόσοφος διακρίνει την ηδονή σε «καλή» και «κακή» ή σε ανώτερη και κατώτερη αντίστοιχα. Η «καλή ή ανώτερη ηδονή» συνδέεται με την εγκράτεια και την αποχή του ανθρώπου από την «κακή ή κατώτερη ηδονή». Η λύπη μπορεί να προκύπτει από την αδυναμία ή την απροθυμία του ανθρώπου να αποφύγει την «κακή ή κατώτερη ηδονή» και να υποβάλει τον εαυτό του στη δοκιμασία της εγκράτειας.

Στην προσπάθειά του να γίνει κάτοχος της αρετής ο άνθρωπος έχει συνεχώς ανάγκη από επιβεβαιώσεις για την ορθότητα των ενεργειών του, για την ορθότητα γενικά της πορείας του. Ποιος ή τι θα τον βεβαιώσει ότι πορεύεται στον δρόμο που θα τον οδηγήσει στην αρετή και όχι ενδεχομένως στον δρόμο που θα τον οδηγήσει στο αντίθετό της στην

κακία; Ο Αριστοτέλης διατυπώνει τη θέση ότι τα ευχάριστα ή δυσάρεστα συναισθήματα που συνοδεύουν τις πράξεις μας αποτελούν το κριτήριο ότι έχουν διαμορφωθεί μέσα μας τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα μας. Για να αποδείξει τη θέση αυτή χρησιμοποιεί τα ακόλουθα παραδείγματα:

1^ο παράδειγμα («ὁ μὲν γὰρ ἀπεχόμενος ... ἀκόλαστος»): αν κανείς κρατιέται μακριά από τις σωματικές ηδονές και αυτό του προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα, τότε η αποχή του αυτή συνιστά μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι σώφρων, ενώ αν η αποχή αυτή του προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα, τότε δεν του έχει γίνει μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι ακόλαστος. Επομένως, δεν αρκεί να απέχει κανείς από τις σωματικές ηδονές για να χαρακτηρίζεται σώφρων. Τον χαρακτηρισμό αυτό τον δικαιούται, μόνο εάν η αποχή αυτή του προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα.

Για να γίνει πιο κατανοητό το παράδειγμα, καλό είναι να διευκρινιστούν τα εξής:

- **«ήδονή»:** είναι το ευχάριστο συναίσθημα, η ηθική ικανοποίηση, η ανώτερη ηδονή που ολοκληρώνει τον άνθρωπο και δεν προκαλείται από σωματικό ερέθισμα. Για το ευχάριστο συναίσθημα που προκαλείται από σωματικό ερέθισμα, ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τον όρο «σωματικά ήδοναί».
- όταν ο Αριστοτέλης μιλά για αποχή από τις σωματικές ηδονές («ἀπεχόμενος τῶν σωματικῶν ἡδονῶν»), δεν εννοεί την πλήρη αποχή από αυτές, αλλά την αποχή από τις υπερβολικές σωματικές ηδονές, την έμμετρη απόλαυσή τους. Η πλήρης αποχή είναι, κατά τον φιλόσοφο, κακία και αναίσθητος αυτός που απέχει πλήρως από αυτές.
- **«λύπη»:** είναι το δυσάρεστο συναίσθημα.
- **«σώφρων»:** είναι αυτός που χρησιμοποιεί τη λογική του ώστε να ενεργεί σωστά, ο εγκρατής, αυτός που τηρεί το μέτρο. Η αποχή από τις σωματικές ηδονές τού προκαλεί ευχάριστα συναισθήματα, γιατί μπορεί και επιβάλλεται σ' αυτές και αποδεικνύει στον εαυτό του την ισχυρή του θέληση.
- **«ἀκόλαστος»:** είναι αρχικά αυτός που δίνεται στις σωματικές ηδονές δίχως μέτρο. Στην ενότητα που εξετάζουμε ακόλαστος είναι αυτός που απέχει από τις σωματικές ηδονές, επιβάλλεται σ' αυτές, αλλά η αποχή αυτή του προκαλεί δυσάρεστα συναισθήματα. **Λυπάται, όταν δεν μπορεί να ικανοποιήσει τις επιθυμίες του για απόλαυση των σωματικῶν ἡδονῶν.**

2^ο παράδειγμα («καὶ ὁ μὲν ὑπομένων ... δειλός»): αν κάποιος υπομένει τους κινδύνους της μάχης ή τις αντιξοότητες της ζωής και αυτό του προκαλεί ευχάριστα ή τουλάχιστον όχι δυσάρεστα συναισθήματα, τότε αυτό είναι πια μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι ανδρείος. Αν όμως υπομένει τους κινδύνους με δυσαρέσκεια, τότε το να υπομένει τους κινδύνους δεν του έχει γίνει ακόμη μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα του και είναι δειλός. Σε τελική ανάλυση, αν η πράξη ανδρείας μας ευχαριστεί, αυτό δείχνει ότι μέσα μας έχει σχηματιστεί και σταθεροποιηθεί η ἔξις να πράττουμε ανδρεία. Αντίθετα, αν μας προκαλεί λύπη η πράξη μας, η λύπη αυτή δείχνει ότι η πράξη μας δεν είναι εκδήλωση ἔξεως, αλλά είναι αντίθετη με αυτή και την φθείρει.

Ας διευκρινίσουμε τώρα τους εξής όρους:

- **«ανδρείος»:** αισθάνεται ικανοποίηση, χαρά, όταν αντιμετωπίζει τα δεινά. Αυτό δεν σημαίνει ότι δεν νιώθει το συναίσθημα του φόβου, αλλά μπορεί και επιβάλλεται σ' αυτό και το ξεπερνά κι αυτό είναι στοιχείο της αρετής.
- **«δειλός»:** λυπάται, όταν βρίσκεται αντιμέτωπος με τις δυσκολίες, και νιώθει υπερβολικό φόβο στην αντιμετώπιση των κινδύνων. Ο φόβος του υπερβαίνει τα όρια του μέτρου και δεν μπορεί να τον ξεπεράσει. Αυτό είναι στοιχείο της κακίας.

Άλλα παραδείγματα που θα μπορούσαν να αναφερθούν είναι τα εξής:

α) όταν κάποιος βιώνει ευχάριστα συναισθήματα κάνοντας μια δίκαιη πράξη, τότε είναι δίκαιος, ενώ, αν κάνοντας τη δίκαιη πράξη νιώθει δυσαρέσκεια, τότε είναι άδικος,

β) όταν πάλι κάποιος βιώνει ευχάριστα συναισθήματα δείχνοντας εντιμότητα στις συναλλαγές του με τους ανθρώπους, τότε είναι έντιμος, ενώ, αν νιώθει δυσαρέσκεια, είναι ανέντιμος,

γ) τέλος, αν κάποιος βιώνει ευχάριστα συναισθήματα βοηθώντας και προσφέροντας συμπαράσταση στους συνανθρώπους του, τότε είναι φιλόσοφος: αν, όμως, η προσφορά βοήθειας προς τους άλλους του προκαλεί συναισθήματα δυσαρέσκειας, τότε είναι ατομιστής.

Τα παραδείγματα που αναφέρθηκαν προηγουμένως οδηγούν τον Αριστοτέλη στη διατύπωση του συμπεράσματός του, ότι η ηθική αρετή συνδέεται με τα ευχάριστα και τα δυσάρεστα συναισθήματα. Δεν αρκεί, λοιπόν, να κάνει κάποιος ηθικές πράξεις για να θεωρηθεί ότι έχει κατακτήσει τις ηθικές αρετές, αλλά και να βιώνει ευχάριστα συναισθήματα μέσα από αυτές. Αν οι πράξεις αυτές δεν προκαλούν χαρά αλλά είναι αποτέλεσμα επιβολής και καταναγκασμού και προκαλούν δυσάρεστα συναισθήματα, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ηθικά ενάρετος αυτός που τις πράττει. Ο Αριστοτέλης, λοιπόν, δεν αναφέρεται στον συνεχή εσωτερικό αγώνα που απαιτείται για την κατάκτηση των ηθικών

αρετών, αλλά τονίζει ότι αυτές δημιουργούν ευχάριστα συναισθήματα στον ηθικό άνθρωπο. Η αρετή δηλαδή ρυθμίζει τα συναισθήματα της ηδονής και της λύπης στην ψυχή του ανθρώπου και θέτει μέτρο σε αυτά.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 6

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

Παρουσιάστε διαγραμματικά την επιτέλεση μιας ηθικής πράξης με τα συναισθήματα που βιώνουν αυτοί που έχουν κατακτήσει ως έξι τις ηθικές αρετές και αυτοί που δεν τις έχουν κατακτήσει ως έξι.

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

• Όσοι κατέκτησαν ως έξι τις ηθικές αρετές

- βιώνουν ευχάριστα συναισθήματα με την εκτέλεση μιας ηθικής πράξης και γι' αυτό τις επιδιώκουν,
- βιώνουν δυσάρεστα συναισθήματα με την εκτέλεση μιας μη ηθικής πράξης (η άποψη αυτή αφήνεται να εννοηθεί από τα συμφραζόμενα)

• Όσοι δεν κατέκτησαν ως έξι τις ηθικές αρετές

- βιώνουν δυσάρεστα συναισθήματα με την εκτέλεση μιας ηθικής πράξης και γι' αυτό τις αποφεύγουν
- βιώνουν ευχάριστα συναισθήματα με την εκτέλεση μιας μη ηθικής πράξης.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 7

Εκφώνηση

Τι χαρακτήρα δίνει στην αρετή ο Αριστοτέλης και πώς αυτός διαφαίνεται μέσα στο κείμενο;

Απάντηση

Για άλλη μια φορά στο κείμενο του Αριστοτέλη διαφαίνεται η κοινωνική διάσταση της αρετής, καθώς η πόλη (μέσω των νομοθετών), αλλά και η οικογένεια και το στενό κοινωνικό περιβάλλον είναι αυτοί που έχουν την ευθύνη για την κατάκτηση της ηθικής αρετής από τους ανθρώπους. Η αρετή, λοιπόν, έχει κοινωνικό χαρακτήρα, επειδή:

- οι πράξεις μας συντελούνται μέσα στο κοινωνικό περιβάλλον και έχουν αντίκτυπο στον κοινωνικό περίγυρο,
- ο κοινωνικός περίγυρος προσδιορίζει το πόσο ηθικές είναι οι πράξεις μας και μας αποδίδει ηθικούς χαρακτηρισμούς σύμφωνα με αυτές,
- κάθε κοινωνία - πολιτεία αξιολογεί ποιες πράξεις είναι ηθικές και μας υποχρεώνει με την παιδεία και την αγωγή να τις ακολουθήσουμε.

▪ ΑΣΚΗΣΗ 8

Εκφώνηση ερμηνευτικής ερώτησης

Ποια παιδεία θεωρεί «ορθή» ο Αριστοτέλης και πώς αυτή συνδέεται με τη διαμόρφωση των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας;

Απάντηση ερμηνευτικής ερώτησης

Η πλατωνική διδασκαλία εκτίθεται στους Νόμους (653b - c). Τη διδασκαλία αυτή θυμήθηκε ο Αριστοτέλης, κάτι που δείχνει, φυσικά, τη μεγάλη τιμή που έτρεφε για τον Πλάτωνα. Δεν δυσκολεύεται καθόλου να πει κανείς πως είναι, ίσως, ο πιο σημαντικός ορισμός της αγωγής –και είναι πολλοί, ως γνωστόν, οι ορισμοί που δοκιμάστηκαν ως σήμερα για την έννοια αυτή: «Η πιο σωστή παιδεία, η πιο σωστή αγωγή είναι αυτή που μας κάνει ικανούς να χαιρόμαστε με ό,τι αξίζει και να λυπούμαστε για ό,τι αξίζει»– και, φυσικά, οι μεγάλες ιδέες βρίσκονται στο στόμα ενός μεγάλου μάστορα του λόγου και την πιο δυνατή, την πιο επιγραμματική διατύπωση!

Ο Αριστοτέλης συμφωνεί με τον Πλάτωνα (στους *Νόμους*) και διατυπώνει κι ο ίδιος τη θέση ότι στη διαμόρφωση των μόνιμων στοιχείων του χαρακτήρα μας σημαντικό ρόλο παίζει η ορθή αγωγή και ιδιαίτερα από πολύ μικρή ηλικία. Το ανθρώπινο περιβάλλον του παιδιού (γονείς και δάσκαλοι), οφείλει από νωρίς να επεμβαίνει, να καθοδηγεί, να του υποδεικνύει τις πράξεις για τις οποίες πρέπει να νιώθει ευχάριστα συναισθήματα και να το βοηθήσει να ασκηθεί σ' αυτές. Με την επιβράβευση των ηθικών πράξεων και την αποδοκιμασία των μη ηθικών πράξεων θα το βοηθήσει να επιδιώκει μόνο τις πρώτες, αφού μόνο αυτές θα του προσφέρουν τη χαρά της επιβράβευσης, συναίσθημα που προτιμά να αισθάνεται κάθε άνθρωπος. Ο φιλόσοφος επισημαίνει τον κεφαλαϊώδους σημασίας ρόλο που έχει η παιδεία στη διάπλαση του ήθους του ανθρώπου, η οποία πρέπει να παρέχεται από μικρή ηλικία. Προσδιορίζει την έναρξη της παιδευτικής αγωγής στην πολύ μικρή ηλικία «εὐθὺς ἐκ νέων», δείχνοντας μάλλον τη μεγάλη σημασία που έχει η επίδραση των φορέων αγωγής στον αδιαμόρφωτο ακόμη άνθρωπο. Έτσι, θα επέλθει ο εθισμός σε ενάρετες - ηθικές πράξεις, ο οποίος θα συνεχιστεί και σε μεγαλύτερες ηλικίες, μέχρι να διαμορφωθούν τα μόνιμα στοιχεία του χαρακτήρα.

ΑΣΚΗΣΗ 1

Εκφώνηση

Να συμπληρώσετε τα κενά των παρακάτω προτάσεων με παράγωγα (απλά ή σύνθετα) του ρήματος «σημαίνω».

- Η της λέξης ήταν διττή, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί σύγχυση μεταξύ των παρευρισκομένων.
- Στο σημείο αυτό της εθνικής οδού γίνονται πολλά ατυχήματα λόγω της ελλιπούς
- Κάθε μέρα κατά τη διάρκεια της προσευχής γίνεται έπαρση της ελληνικής
- Όλοι οι συγγενείς του διασκορπίστηκαν στα τέσσερα του ορίζοντα την εποχή του μεταναστευτικού ρεύματος.
- Κάθε εργαζόμενος πρέπει να συγκεντρώνει ένα συγκεκριμένο αριθμό για να μπορέσει να συνταξιοδοτηθεί.

Λύση

- Η**σημασία**..... της λέξης ήταν διττή, με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί σύγχυση μεταξύ των παρευρισκομένων.
- Στο σημείο αυτό της εθνικής οδού γίνονται πολλά ατυχήματα λόγω της ελλιπούς.....**οδοσήμανσης**.....
- Κάθε μέρα κατά τη διάρκεια της προσευχής γίνεται έπαρση της ελληνικής.....**σημείας**.....
- Όλοι οι συγγενείς του διασκορπίστηκαν στα τέσσερα.....**σημεία**..... του ορίζοντα την εποχή του μεταναστευτικού ρεύματος.
- Κάθε εργαζόμενος πρέπει να συγκεντρώνει ένα συγκεκριμένο αριθμό.....**ενσήμων**.... για να μπορέσει να συνταξιοδοτηθεί.

ΑΣΚΗΣΗ 2

Εκφώνηση

Να δώσετε δύο ομόρριζα (απλά ή σύνθετα) στα νέα ελληνικά για καθεμιά από τις παρακάτω λέξεις: ήδονήν, λύπην, άνδρεϊος, νέων, όρθή.

Λύση

- ήδονήν:** ηδονικός, ηδυπάθεια
λύπην: λυπηρός, συλλυπητήριος
άνδρεϊος: ανδροπρεπής, ανδρείκελο
νέων: νιότη, νεότητα
όρθή: κατόρθωμα, επιδιόρθωση

ΑΣΚΗΣΗ 3

Εκφώνηση

Να βρείτε μέσα στο κείμενο λέξεις ετυμολογικά συγγενείς με τις παρακάτω: αγωγή, εξής, δέος, άριστος, παράσημο, χαρμόσυνος.

Λύση

- αγωγή:** ήχθαι
εξής: έξεων, άπεχόμενος, άπεχόμεθα
δέος: δειλός
άριστος: άρετή
παράσημο: σημείον
χαρμόσυνος: χαίρων, χαίρειν

ΑΣΚΗΣΗ 4

Εκφώνηση

Βρείτε την ετυμολογία των παρακάτω λέξεων: σημείον, έξεων, σώφρων, άνδρεϊος, δειλός, ήχθαι.

Λύση

- σημείον** < σημαίνω
έξεων < έχω (από το θέμα του μέλλοντα έχ-σω > έξω)
σώφρων < σῶος + (ή) φρήν
άνδρεϊος < ανήρ
δειλός < δειλιάω -ῶ < δέδοικα ή δέδια
ήχθαι < άγομαι

Εκφώνηση

Με τις επόμενες λέξεις –συγγενείς ετυμολογικά με λέξεις του αρχαίου κειμένου– να σχηματίσετε περιόδους λόγου στη νεοελληνική γλώσσα, χρησιμοποιώντας την αναφορική ή ποιητική λειτουργία τους: προπαίδεια, μονόδρομος, δυσφορία, σώμα, πλοηγός.

Λύση

Ενδεικτικές απαντήσεις:

1. Η τεχνική ορίζεται κατά κανόνα ως αναγκαία προπαίδεια και φιλέρευνη άσκηση της οικείας τέχνης.
2. Η μείωση των ελλειμμάτων και η αύξηση της ανταγωνιστικότητας είναι μονόδρομος.
3. Πρέπει να έχεις την ικανότητα να φέρνεις το καζάνι σε σημείο βρασμού, αλλά όχι να κοχλάζει, να διατηρείς τους ανθρώπους στη ζώνη της παραγωγικής δυσφορίας.
4. Στις τυφλές εξεγέρσεις, όταν οι εξεγερμένοι κινούνται μόνο από την απελπισία, το μίσος, τον φθόνο ή ακόμα και την ιδιοτέλεια, παύουν να λειτουργούν ως σώμα λαού.
5. Η Τέχνη, κατανοητή ή μη, παραμένει μαγευτική· ταλαντούχα από τη φτιαξιά της, υπερβαίνει τη συμβατική σκέψη και παγιδεύει στις κρύπτες της μοναδικά μηνύματα - πλοηγούς της ζωής.